

OVČIARI

na Slovensku

Iveta Zuskinová



Shepherds in Slovakia

Komarník pri salašnej kolibe
v Pribyline, foto Ján Podolák



Na predku spávali všetci pastieri. Nohy mali obrátené do ohňa. Dlážka koliby bola pokrytá ľubmi, aby sa ľuby nezahýbali, boli poprihýbané drevenými klincami. Klince – kliny boli robené z halúz. Spávalo sa v nohaviciach, tak ako boli oblečení celý deň. Pod hlavou mal čičinu a kabát. Ak bola zima, ešte sa prikryli halienu. Ukonaným valachom a honeľníkom veru nebolo tvrdo, spali ako zarezaní, ležali ako drevo. Najčulejšie spával bača a ročitý valach, lebo im najviac záležalo na všetkom.

Komora mala rozmery 2 x 3, 5 m. Bola v nej polica podišár, na ktorú sa ukladal syr. V komore bola aj múčnicá, veľká drevená nádoba na kyslú zŕnicu. Priečka – stena komory oproti predku bola z dosák a ľubov. Na predku boli pobité do rohov krokiev kliny, na ktoré sa vešali črpáky. Niekedy boli uložené aj na polici, ale vždy poprevracané hore dnom.

Z rozprávania baču Antona Kútnika Holána (1909 – 1996) zaznamenal Karol Okáľ (1926 – 2015), Hubová

V niektorých obciach horného Liptova funkciu samostatného skladovacieho priestoru spĺňal *komarník* – samostatný objekt pred vstupom do koliby. Bola to konštrukcia z dvoch alebo štyroch stĺpov so sedlovou strieškou krytou šindľom. V podstreší bola polica na dozrievanie syra, kde na vetristom mieste syr dobre stvrdol a dozrel. Medzi nosnými stĺpmi bola polica na odkladanie rôznych predmetov a žrdka na vešanie zvoncov.

Na salašoch sa okrem bačovských kolíb vyskytovali aj prístrešky pre ovčiarov, známe pod miestnymi názvami ako *kolibka* (Liptovské Revúce, Liptovská Teplička, Podolínec, Závadka, Kobeliarovo, Hostišovce, Veľká Lúka, Sliač), *valaská kolibka* (Ábelová), *juháska kolibka* (Dobšiná), *podkolibka* (Čičmany, Priechod, Horná Mičiná), *strežiareň* (Horehronie, Liptov), *strážareň* (Terchová), *postrieška* (Dúbrava), *šiarik*, *šarik* (Rakovnica, Žakarovce), *baraniarka* (Východná), *búda* (Červený Kameň), *koliba* (Senohrad, Dolná Súča) a pod.

Ján Podolák

Hlavnou funkciou prístreškov bolo poskytnúť útulok pri strážení nedojných oviec, ktoré nemali košiar v bezprostrednej blízkosti salaša. Najrozšírenejšou konštrukciou prístrešku bola jednospádová strieška, ktorá sa jed-

nou stranou opierala o terén a druhý koniec bol opretý o podperu. Strieška bola vytvorená z kôry stromov, štiepaných polien, šindľov, alebo nůdzovo z čečiny ihličnatých stromov. Bočné steny boli tiež chránené proti nepriazni počasia. Prístrešky boli umiestnené tak, aby bol z nich dobrý výhľad na ohradu s ovcami. Pred prístreškom ho-rel oheň, ktorý zamedzoval prístupu studeného vzduchu a zároveň odpudzoval dravú zver. Niektoré prístrešky boli konštrukčne budované tak, aby ich bolo možné premiestňovať. Sú uchované publikované údaje a údaje z terénu, ktoré dokumentujú, že takéto objekty sa prenášali pomocou nosidiel alebo podstavca, ktorý mal tvar saní.

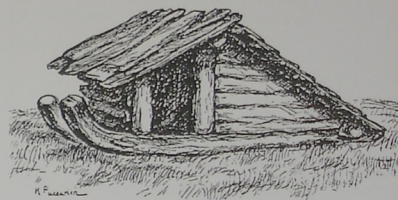
K najdôležitejším objektom sa salašoch patria ohrady a prístrešia pre ovce, ktoré udržiavali stádo spolu, zabráňovali jeho rozídeniu a čiastočne poskytovali aj ochranu pred zlodziejmi a dravou zverou. Za vývojovo najstaršiu formu na salašoch možno považovať zatváranie oviec do ohrád v pásme lesa vytvorených z vyrúbaných stromov uložených pozdĺžne na seba. Takéto ohrady sa využívali len pri pasení vo vysokohorskom prostredí. Boli známe pod pomenovaním *zatatý košiar* alebo *košiar z priasma*. Smrekové stromy, prípadne kosodrevina sa kládli na ležato, husto vedľa seba, do výšky. Hotovú ohradu z vnútornej strany pastieri obrúbali a veľké vetvy a haluze uložili navrch tak, aby prečnievali cez košiar. Ovce, ktoré sa zdržiavali pri okrajoch ohrady, boli chránené aj pred nepriazňou počasia.

Takéto typy ohrád sa vyskytovali aj na vysokohorských pasienkoch oblasti Malej Fatry, Strážovskej vrchoviny, Martinských hôľ, na Orave, v hornom Liptove, na Spiši a Gemeri. Na základe výskumov vyplýva, že zataté košiare sa v minulosti používali na viaceré regionálne diferencovateľné účely, napríklad na nočné zatváranie nedojných oviec. Ich pôvodnou a základnou funkciou však bolo zatváranie oviec do ohrady počas dojenia. Takéto košiare sa používali aj pri krádežiach oviec, zloději pri pasení oddurili čas stáda a ovce ukryli v takomto košiar v lese. Vyššiu vývojovú formu predstavujú ohrady z kmeňov tenších ihličnatých stromov vodorovne pripevnených medzi dvoma stĺpmi v troch radoch. V oblasti Vysokých a Západných Tatier sa na vysokohorských salašoch nad pásmom lesov stavali kamenné ohrady pre ovce.

Potrebám pravidelného premiestňovania košiarnej ohrady sa prispôbovala aj jej konštrukcia. Skladala sa z ľahkých prenosných a ľahko montovateľných dielov, pre ktoré sa všeobecne zaužívalo pomenovanie *lesa*, *lesica*, ale aj *bránka* (dolný Liptov). Ich staršiu formu možno opísať ako konštrukciu pozostávajúcu zo žrdky dlhej 3-4 m, do ktorej boli do vyvrtaných otvorov vsadené vertikálne priečky *šteblíky*.



Kolibka pre ovčiarov na nočné strázenie oviec na salaši v Liptovskej Osade, foto Ján Podolák



Kolibka pre pastierov na strázenie oviec, kresba K. Pacewicz z publikácie *Pastierstvo v Nizkych Tatrách*

Prístrešok pre pastiera oviec v Osturni, foto Ján Podolák, archív UESA SAV



Na salaši pri Čiernom Balogu,
foto Peter Berčík



Bača Ján Koreň s prasiatkami
chovanými na salaši,
archív Milan Koreň

Okrem stavebných objektov dôležitých pre prevádzku salaša boli tam vybudované aj ďalšie drobné stavby, ktoré plnili rôzne pomocné a hospodárske funkcie. Na salašoch chovali ovčiari ošípané, pre ktoré stavali chlieviky alebo len ohrádky so strieškou zo stromovej kôry. Bačovia v niektorých lokalitách chovali aj kravu a telatá, pre ktoré zvyčajne postavili ohradu na okraji lesa alebo pod stromami. Ak mal bača pre potreby transportu syra na salaši aj koňa, pre jeho ustajnenie slúžila ohrada s tromi stenami – konarka. Pre pastierskych a strážnych psov sa obvykle na salašoch budy nestavali, ako ochranu pred slnkom a dažďom im urobili jednoduché šindľové prístrešky. Studničky boli upravené tak, aby sa pri nich nevytváralo blato, zriedkavo ich vykladali kameňmi. Vodu zo vzdialených prameňov privádzali drevenými vólami, ktoré slúžili aj ako napájadlá. V blízkosti ohrád umiestňovali soľ pre ovce.

Salaš vo Važci okolo roku 1910,
foto Pavel Socháň



Jednotlivé diely košiara sa upevňovali do zeme dvojakým spôsobom. Konštrukčnou súčasťou niektorých z nich boli na obidvoch koncoch predĺžené koly, ktoré sa zatíkali do zeme. Iné sa upevňovali pomocou osobitných oporných kolov šikmo postavených, o ktoré sa priväzovali košiarne dielce húžvami a spoj bol ešte zaistený kolíkom. Pôdorysné členenie košiarnej ohrady bolo závislé od počtu oviec, polohy salaša a miestnej tradície. Najčastejšie bola ohrada delená na dve časti: *honetnicu*, v ktorej bolo stádo sústredené pred dojením a ohradu, kde stádo prešlo po dojení. Z jednej časti do druhej ovce prechádzali cez *strungu*. Bol to špeciálny diel ohrady s otvormi, bolo ich 4-6, podľa počtu valachov *dojčiarov*, ktorí pri nich sedeli a vykonávali dojenie. Ak boli v ohrade sústredené spoločne s dojňými aj nedojné ovce, tieto valasi cez otvor len prepúšťali. Ak bola ohrada umiestnená vo svahu, priestor na dojenie mal upravený podklad, tiež bol krytý strieškou proti slnku a nepriazni počasia.





Ovce sa pásli v spoločnom stáde počas ovčiarskej sezóny od jari do jesene mimo obce na ovčiarskom hospodárstve – salaši, *košari*. Na Spiši bol viac zaužívaný termín *košar*. Jeho súčasťou bola koliba, košiar pre ovce so strungou a *daški* alebo *koľibki*, kde spali ovčiari, poprípade iné stavebné objekty.

Už v prvej polovici 20. storočia boli na strednom Spiši veľmi rozšírené doskové koliby, ktoré boli ľahko prenosné a vyhovovali podmienkam častého presúvania kvôli košarovaniu roli a poli. V odľahlejších lokalitách stáli ešte v druhej polovici 20. storočia koliby na pevnom mieste, napríklad na Branisku.

Interiér koliby bol predelený na dve miestnosti. Predná časť koliby slúžila predovšetkým na spracovanie mlieka a výrobu syra, taktiež v nej nocoval bača. Základným inventárom tejto časti koliby bol *kotel*, *koceľ* na odvarovanie žinčice. Zadná časť koliby – *komarňik*, obsahovala policu zvanú *pudišar*, kde sa uskladňoval vyrobený syr. Typickou pre exteriér kolíb na strednom Spiši bola štvorcová alebo obdĺžniková ohrada z drev pred vchodom koliby. V tejto ohrade sa zvykol uskladňovať sud s *livarkou*, gelety, často tam bol i stôl pre juhasov a baču. Zmienky potvrdzujú aj existenciu murovaných kolíb, napr. v Sovej doľni na majeri. Zmieňuje to aj pieseň, zaznamenaná v Spišskom Hrušove: „*Pomali ovečki, hore doľinami. Hore na polani, košar murovani.*“

Peter Kováč

Ohrada pre ovce (košiar) bola delená na dve časti. Obvykle bola z drevených dosák, ktoré boli pozbjvané a tvorili jednotlivé drangi – draňice, z ktorých sa košiar skladal. Archaickejší typ košiara je tzv. vpletani košiar, pletený z ohybných konárov. Košiar predeľuje strunga, na ktorej sa dojili ovce. Tá pozostávala z otvorov, cez ktoré ovce prechádzali na dojenie. Na nocľah pre juhasov slúžila predovšetkým len primitívna strieška – dašek, často vystlaná čačinou. Takýto dašek sa nachádzal vždy v blízkosti košiara, aby mohli ovčiari strážiť ovce aj cez noc. Jednoduché prenosné stavby, zvané koľibki, sa údajne objavujú až v polovici 20. storočia. Takéto koľibki taktiež slúžili na nocovanie pre juhasov.

Peter Kováč

Ovčiari pri kolibe v Plavči, bača Ján Plafčan Kiecko z Brutoviec (štvrtý zľava), prvá polovica 20. storočia, archív Peter Kováč

